

CUTUBKA

ARRIMAHA DADWAYNAHA

4

Ujeedooyinka Guud ee Cutubka

Markii uu dhamaado cutubkan kadib, ardaydu waxay awoodi doonaan inay:

- Lafaguraan raad-reebka bulsho-dhaqaalo ee cudurka Ej-Ay-Fi/Aydhis (HIV/AIDS) ka ku yeesho Afrika.
- U kuur-galaan saamaynta ay maamul suuban la'aantu ku leedahay Afrika.
- Aqoonsadaan juqraafiga guud ahaaneed iyo bartilmaameedka urur goboleedyada qaaradda Afrika.
- Lafa-guraan raad-reebka dhakhso u taranka tirada dadka Afrika.

Tusmooyinka Muhiimka ah

- 4.1 ARRIMAHA LA XIDHIIDHA DADWEYNAHA.
- 4.2 ARRIMAHA XUQUUQDA IYO BADBAADADA.
- 4.3 BARNAAMIJKA ISKAASHIGA.

- Soo kobidda cutubka*
- Su'aalo ka kooban cutubka dhamaantii*

HORDHACA

Dadka ku xeel-dheer barashada ama dersida tirada dadku waxay si wayn uga soo horjeedaan saamiga laga qaylinayo ee korodhka tirada dadka Aduunka. Sannadkii 1650kii waxay tirada dadka ee dunidu ahayd 500 milyan, waxay isku shareertay oo ay gaadhay 6 bilyan taariikhdu markii ay ahayd 2009 kii waxaana la filayaa markii lagaadho sannadka 2013 da inay tirada dadka Aduunku gaadhayso 7 bilyan.

Koritaankan dhaqsaha leh waxaa weheliya ahmiyad siinta iyo raadreebka Cudurka Ej-Ay-Fi/Aydhis, kaas oo noqday Arrimaha dadwayne ee Afrika mid xagga hore kaga jira, dalalka ka hooseeya saxaaraha Afrika ha ugu daraadeene. Marka laga yimaado hadaba gaar u ahaanshaha arintan, isku dheelitir la'aanta khayraadyada la heli karo iyo baahida sare u kacaysa ee ay dadku u qabaan kheyraadyadan, waxaa ku soo biiray ama ku darsamay xuquuqda Aadamiga, xuquuqda caruurta maamul wanaaga iyo ka badbaadinta bulshada shilalka oo sidoo kale u muuqda sida Arimaha dadwaynaha gaar ahaan Afrika. Dalalka Afrika waxay kulamo ka yeesheen Arrimahaan iyaga oo isku dayaya inay taageero caalami ah u helaan Islamarkaana samaysanaya urur-goboleedyo iyo kuwo ilaa heer qaaradeed ah.

4.1 ARRIMAHA LA XIDHIIDHA DADWEYNAHA

Marka uu dhamaado casharkani kadib, ardaydu waxay awoodi doonaan inay:

- ❑ Aqoon u yeeshaan, Islamarkaana ay lafaguraan faafida iyo raadreebka Cudurka Ej-Ay-Fi/Aydhis ka ee qaarada Afrika.
- ❑ Faahfaahiyaan natiijooyinka ugu waawayn ee ka dhasha koritaanka dhaqsaha leh ee tirada dadka Afrika.
- ❑ Ka soo qoraan warbixin ku saabsan saamaynta ay ku yeelatay korodhka dhaqsaha leh ee tirada dadku deegaamadooda.

Erayada Furaha u ah Cashirka

➤ Arimaha Dadwayne	➤ Raad-reeb
➤ Baahsanaanta	➤ Shaqo li'ida
➤ Maamulka	

Way ay iska caddahay in tirada dadka ee qaarada Afrika iyo xataa duniduba ay in badan aad u kordhayso. Tani waxay sawir ka bixinaysaa kadib qiyaasta tira koobka laga helay ee ay xaqiijisay Hay'ada Qaramada Midoobay ee caafimaadka

Aduunka ee loo soo gaabiyo (WHO), Baanka Aduunka (WB), xafiiswaynaha tirada dadka Aduunka (WPB). Arrimaha la xiriira koritaanka tirada dadka ee Afrika iyo Aduunwaynahaba waa kuwo heerkii la rabay in looga wada hadlo ka hooseeya sida Arrimahaan soo socda ee hoos ku xusan.

4.1.1 Faafidda iyo saameynta Ej-Ay-Fi/Aydhis-ka ee Afrika

Maxaad ka taqaanaa waxa uu yahay Cudurka Ej-Ay-Fi/Aydhis, miyaadse aragtay inta uu dilay ee u dhimatay Fayraska degaankiina?

Sida aad ogsoon tihiin Ej-Ay-Fi/Aydhis waa Cudurka dilaaga ah ee hogaamiya Cudurada ka jira qaarada Afrika. Wuxuuna si wayn u haleelay Cududii shaqaale ee kabaysay dhaqaalaha.

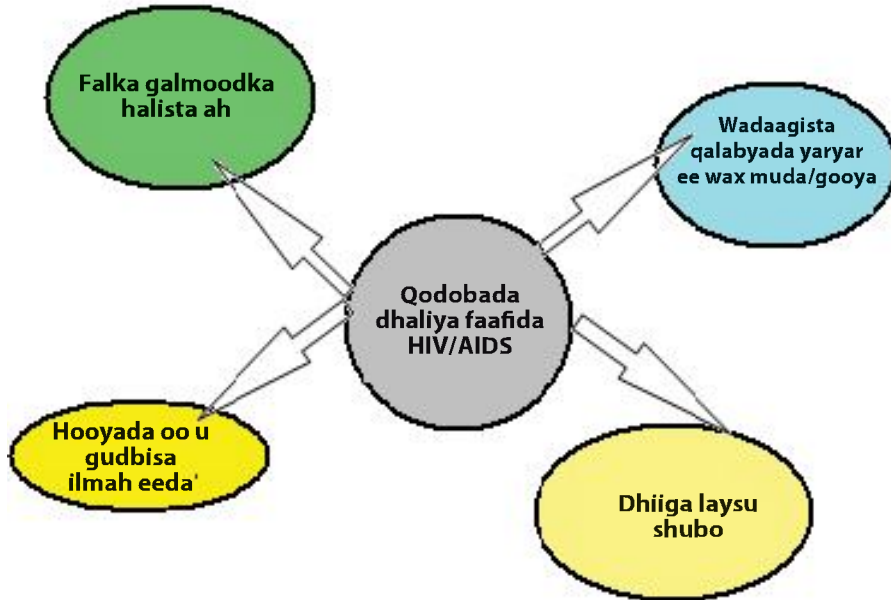
1 Faafidda Ej-Ay-Fi/Aydhis (HIV/AIDS) ka ee Afrika

Toban iyo labo dal oo ka mid ah dalalka Afrika ayaa la xaqiijiyay in dadka da'doodu u dhaxeeyso 15 ilaa 49 jir ay tobankii hal ka mid ah uu qabo cudurka Ej-Ay-Fi/Aydhis-ka. Qaybaha qaarkood ee ka tirsan Afrika ee uu Cudurkani haleelay 40% (Boqolkiiba Afartan) waa da'da loo yaqaano hanaqaadka ama waxsoosaarka lahayd.

Bartilmaameed

Ku dhawaad 70% dadka uu hayo cudurka Ej-Ay-Fi/Aydhis ku waa dadka ku nool dalalka ka hooseeya saxaaraha Afrika gaar ahaan, todobada dal ee ku yaala Afrika dhinaceeda koonfureed ee kala ah:- Bootiswaana, Iswaasilaand, Jamhuuriyada koonfur Afrika, Lisooto, Naamiibiya, Saambiya iyo Simbaabwi oo loo aqoonsaday dalalka uu sida ba'an u saameeyay cudurkani halista ah ee Ej-Ay-Fi/Aydhisku).

Faafida Cudurka ee qaarada Afrika arrimaha ugu waa weyn ee sababa waxaa ka mid ah kuwan ku xusan jaantuskan hoos ku yaala.

Jaantuska 4.1: Khariirad-goobeed ku tusaysa Arrimaha sababa faafida Ej-Ay-Fi/Aydhis

Hawl-galka 4.1

- 1 Magacaw cudurada dilaaga ah ee Afrika gaar ah aan degaankiina.

Tusaale: Duumada (Malaariyada)

Kadib, qalin ama midab casmariya kuwa hogaaminaya ee ugu horeeya sida Ej-Ay-Fi/Aydhis oo kale.

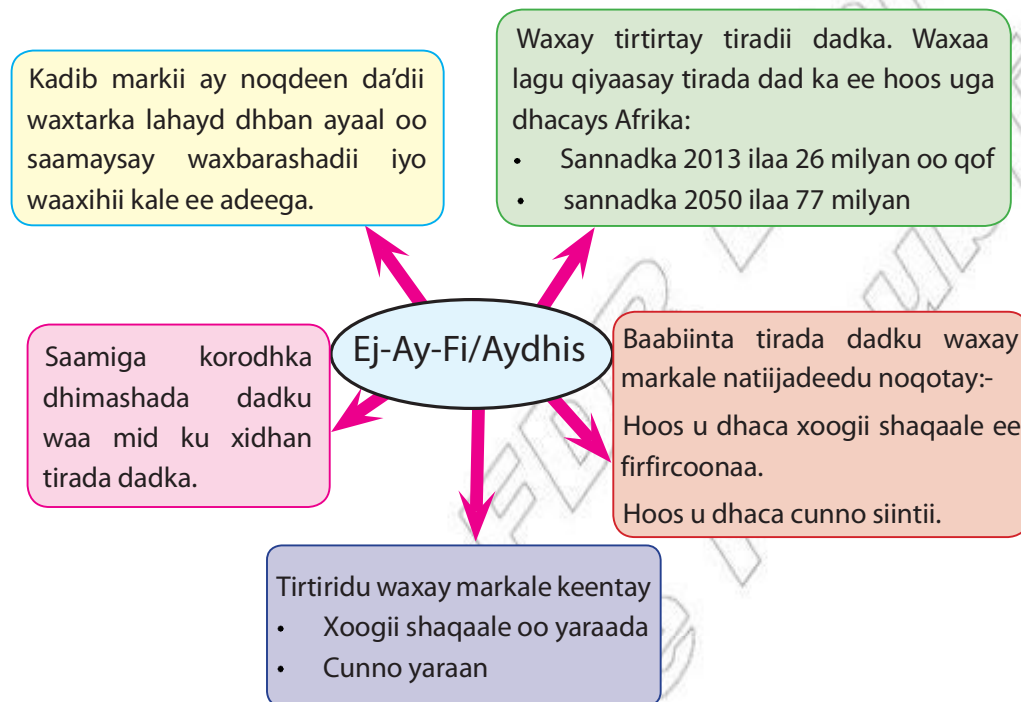
- 2 Sawir khariirada Afrika, kadibna ku calaamadee midabka casaanka ah dalalka ka hooseeya saxaaraha, adiga oo midabka huruuda ahna u isticmaalaya todobada dal ee ugu daran dhanka saameynta cudwrka Ej-Ay-Fi/Aydhis.
- 3 Sawir naxashka qof u dhintay Ej-Ay-Fi. Tilmaan Arrimaha sababay in uu qofkaasi u geeriyooday, adiga oo u isticmaalaya khariirad goobeed iyo fahaadho ka soo horjeeda Naxashka.

2 Saameynta Ej-Ay-Fi/Aydhis ka ee Afrika

xusuusnow inay Afrika tahay qaarada uu sida wayn u asiibay Ej-Ay-Fi/Aydhis. Waa mid cad in saamaynta Ej-Ay-Fi/Aydhis markii aad aragto qoysas badan oo dhibaneyaal ah oo jira. Maanka geli ama ku hay suaalahan soo socda:

Imisa caruur ah ayaa ku agoomawday Aydhiska aawadii? Imisa qof oo da'waawayn oo noqotay tuugsadeyaal ama u baahan in la caawiyo noqotay?

Hadda, bal aynu isku dayno inaynu barano ama ogaano saamaynta Ej-Ay-Fi (Dilaaga u hogaansha) wuxuu leeyahay saamayn badan.

4.1.2 Waxyaabaha ka dhasha dhakhsa u koradhka tirada dadka

Ma sharixi kartaa natiijoyinka ugu waawayn ee ka dhashay koriinka dhaqsaha leh ee Tirada dadka Afrika?

Miyaad u kuur gashay koriinka dhaqsaha leh ee tirada dadka dagaankiina?

Ma fahamtay waxa looga jeedo koriinka dhaqsaha leh ee dadka?

Koriinka dhaqsaha leh ee dadku wuxuu ukordhay si labalaab ah mudo gaaban gudaheed iyada oo loo tixgelinayo koriinka dhaqsaha leh ee dadka waxaa jira laba aragtiyood oo lid isku ah.

Waxaana loo tixgelyaa cawaaqib koriinka dhaqsaha leh ee tirada dadka labadaan aragtiyood ee aasaasiga ah ee iska soo horjeeda.

Bartilmaameed

- *Dadku waa kheyraadka ugu muhiimsan ee Tignoolojiga iyo Adamiga cusub oo ka Jawaab kara korodhka dadka.*
- *Fiditaanka tirada dadka ee natiijada korodhka soo saarista cunada oo sababay dhibaa tooyin deegaan iyo dhaqaale.*

Tirada dadka ee Afrika waxay u dheeraynaysaa si ka badan sida qaaradaha kale. Dalalka ka hooseeya saxaaraha Afrika oo keliya ayaa ay ku noolyihiin 700 milyan oo qof. Tiradani waxay labalaabantay 1960 meeyadii. Qoysasku waxay leeyihiin celcelis ahaan 6 caruur ah markii la barbar dhigo 4 ay haystaan celcelis ahaanta Aasiya iyo dalalka laatiinka.

Markii laga reebo Jamhuuriyada Koonfurta Afrika, waxaa jira koriin aan isku dheelitirnayn iyo kheyraad la heli karo. Tani way caddahay markii loo kuurgalo koriinka degdega ah oo ay ka dhalatay natiijada xaaladahan soo socda:

- *Isku dheelitir – la'aanta ka dhaxaysa kheyraadyada iyo Baahida*
- *Shaqo la'aanta*
- *Saboolnimada*

Isku Dheelitir la'aanta ka Dhaxaysa kheyraadko iyo Baahida

Xidhiidhka ka dhexeeya tirada dadka iyo kheyraadyada waxay dadku ahmiyada siin jireen kumanaan sanno. Tusaale konfiyuushas, oo ahaa Filasoo far konfiyushaaskii shiinihii hore ayaa sheegay in koradhka xad dhaafka ah ee tirada dadka ay yaraysay waxsoosaarkii shaqaalaha halkii qofba ayna sababtay hoos udhaca heerka nolaleed.

Filosoofarada casriga ah waxay soo bandhigeen in korodhka tirada dadka ee sida bilaa saamiga ah ugu wajahan horumarka kheyraadka uu ka badinayo isku filaanshaha cuno ayna horseedayaan masiibooyin.

Maanta, isu dheelitir la'aantu waxay noqotay mid aad u badan, gaar ahaan qaaradda Afrika. Waxaa middan si cad loogu faahfaahiyay (sharxay) hoos:

Isbadelka kheyraadka haddii uu yahay mid dib loo cusboonaysiin karo.

→ 1:2:4:6: . . .

Isbadelka koriinka tirade dadka

→ 1:2:4: 8: 16: 32.64 . . .

Isbadalka kheyraadka waa mid ku socda (koriin ama horumar) ka yar isbadalka koritaanka tirada dadka. Hadaba waxaad ogaataan isudhelitir la'aantan aan la xakamayn karin ay tahay mida keentay yaraanshaha kheyraadyada, tartanka loogu jiro kheyraadyada iyo duruufaha dhaqaale.

Hawl-galka 4.2

- 1 Qiimeyn ku samee badeecadaha kheyraadka keymaha ee dagaankiina adigoo isbarbar dhigaya xaalka ay haatan ku suganyihiin iyo toban sano ka hor siday ahaayeen.
- 2 Haddii ay xaaladani sii socoto, soo jeedi sida uu xaalka mustaqbal ee dagaankaas ku dambeyn doono.

Shaqa la'aanta

Shaqa-la'aantu waa xaalada meel ee ayna dadku ka heli Karin fursado shaqo. Waxaana sababi kara:

- *Maalgelin la'aanta*
- *Isku-dheeli tir la'aanta ka dhaxaysa shaqa-doonayaasha iyo shaqooyinka la heli karo.*

Inkasta oo ay shaqo la'aantu ay ka jirto meel kasta oo dunida ka mid ah, hadana waxaa ugu darajo saraysa qaaradda Afrika. Xoogii shaqaale ee ugu firfircoonaa dadka ku nool Afrika kuma hawlana waaxda ganacsiyeed ee ay ka tabcan lahaayeen si ay dakhli, mushaar u heli lahaayeen. Waxaa layaab leh in waaxaha casriga ah ee shaqooyinka dawliga iyo kuwa shakhsiyaadka ee waaxdan ayna ka shaqaynin in ka badan 10% oo xooga shaqaale ah. Meelaha miyiga ah ee aan beeraha laheyn waxaa ka shaqeeya xooga shaqaale 10 – 20% oo ah xooga shaqaale ee miyiga.

Saboolnimo

Saboolnimadu waa waayitaanka aasaaska nolasha taasoo dadka u horseedi karta sillic ku noolaansho ilaa heer dhimasho gaadha. Waxaana lagu qeexaa:

- La'aanta waxyaabaha wanaagsan ee lagama maarmaan ka ah.
- Waayitaanka aasaaska aqooneed iyo isgaadhsiinta.
- Sharaf dhac, kalsooni daro iyo isxushmeyn la'aan.

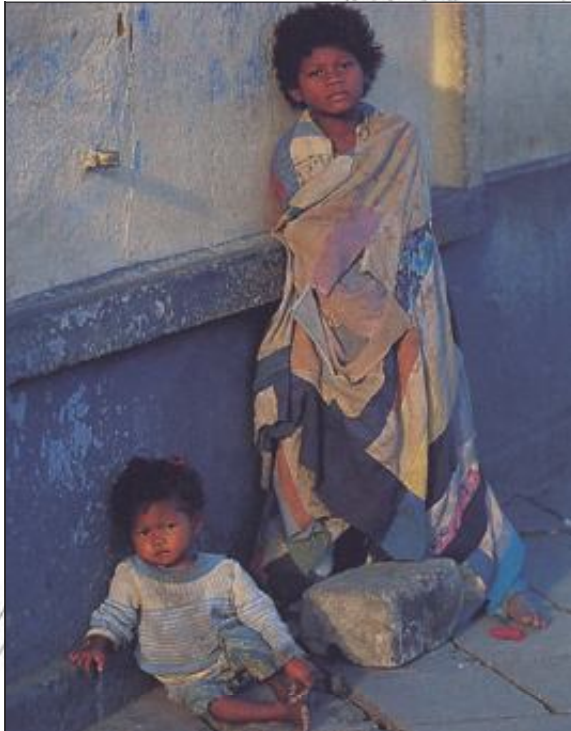
Inkasto saboolnimada aynu kalmado guud si qoto dheer ugaga soo hadalnay, hadana halisnimada masiibadeedu waa lagu kala duwan yahay qaarad ilaa qaarad, dalal ilaa dalal iyo bulsho ilaa bulsho.

Tusaale:

Xariiqa saboolnimada ee loo go'aamiyay wadamada Laatiin Ameerika waa labo doolar maalintii.

Xariiqa saboolnimada dalalka warshadaha leh waa 4 doolar maalintii.

Xariiqa saboolimo ee Afrika waa dadka 1 doolar maalintii hela.

Jaantuska 4.2: Muuqaalka Saboolnimada Afrika

Afrika waxaa lagu tilmaamaa in ay tahay qaaradda ugu saboolsan dunida. Waxaa waliba si gaar ah u leh dabeecadahan inta ka hoosaysa saxaraha. Saboolnimadu waa aas-aaska dhibaataada qaaradda Afrika 1980^{dii} iyo 1990^{dii} waxaa si dhab ah hoos ugu dhacay dakhligii qaarada. Tani oo ay macnaheedu tahay in ay Afrikaanka intiisa badan ay helaan cuno ka yar intii ay waalidiintood heli jireen.

Saboolnimada Afrika waxaa lagu sharaxi karaa sidan soo socota:

- *Nafaqo darro saameysa qof kasta oo Afrikaan ah.*
- *Afrikaan badan ayaana helin cuno qaadasho leh barootiino caafimaadkooda ugu filan.*
- *Malaariyada oo disha ku dhawaad 1 milyan oo caruura sanadkii.*
- *Dad lagu qiyaasay 20 milyan oo Afrikaan ayuu indha la'aan u sababay gooryaanka faafa ee qaniinka dakhliga madaw ee laga helo daafaha wabiyada qulqulaya.*
- *Dad gaadhaya shan milyan oo uu asiibay cudurka jundaanka.*
- *Waxaa dadka Afrikaanka ah Cimrigooda celcelis ahaan lagu qiyaasaa in uu gaadho 52 jir, halka dadka Waqooyiga Ameerika celcelis ahaan cimrigoodu gaadho 76 jir.*
- *Wadamada Afrika ee ka hooseeya saxaraha oo 30kii qofba mid ka mid ah uu hayo cudurka Ej-Ay-Fi/Aydhis.*
- *Marka laga reebo dalka Koonfurta Afrika, Afrika inteeda badan waa beeraley iyo xoolo dhaqato.*
- *Ku dhawaad kala badh, kow iyo labaatan ama laba iyo labaatan waddan ayaa soo maray dagaalo sokeeye, jinsiyadeed iyo diimeedba.*

Maxay yihiin wadooyinka ugu haboon ee lagu dhimi karo ka sii darida saboolnimada iyo soo afjaritaankeeda?

Saboolnimadu waa halgan joogta ah. Dadka qaarkii waxay kor isaga hayaan saboolnimada. Halka ay kuwo kalena Miskiinimo iskaga sugan yihiin ee ay qaar kalena maskiinimadu u cusub tahay.

Shaqsigaadka, qoysaska iyo Bulsha weynta

Isticmaalka hantida/lacagta raasamaalka ah oo la yareeyo islamarkaana ladhiso istiraateejiyado lagaga kaban karo iyo kuwo lagula dagaalamayo saboolnimada.

- ***Raasamaalka Dhaqaale*** – *dhulka xoolaha nool, shaqaalaha guryeynta iwm. Dhamaan kheyraadyadan ayaa ah kuwo bixinaya aasaaska socodsiiya dakhliga soo gala.*
- ***Qiimaha Bulsho iyo siyaasadeed*** – *waxaa ka mid ah kaalmada caawimo, aasaasida ururo bulsho kuwaasoo shakhsiyaadka u dhisa kaabad ay hayadaha dawlada caawimo kaga helaan.*
- ***Qiimaha deegaan ahaaneed*** – *waxaa weeye in la fahmo in uu deegaanka dabiiciga ah yahay hanti in si fiican looga faa'iidaysto tahay.*

- *Qiimaha shakhsi ahaaneed* – Qiimaha ugu weyn ee shakhsiyaadku waa in ay ahaadaan kuwo caafimaad qaba iyo in la adkeeyo sidii ay u yeelan la'haayeen xifado iyo farsamooyin si ay isugu fillaadaan.

Mudnaanta ay Dawladu siisay la-dagaalanka saboolnimada

Waxaa jira qorshayaal badan oo ay dawladuhu isugu dayayaan in ay ku yareeyaan saboolnimada sida:

- *Dajinta habab kala duwan oo loogaga hortagayo saboolnimada.*
- *Xoojinta Nabada*
- *Xakameynta Ej-Ay-Fi/Aydhis*
- *Soo bandhigidda isbadelada taageerada siinaya dadka masaakiinta ah.*
- *Bulsho ama koox u ololaleysa sidii loo gaadhi lahaa iskaashi.*

Hawl-galka 4.3

- 1 Imisa caruur ah ayay lee yihiin qoysaska dalalka ka hooseeya saxaraha?
- 2 Nidaamka (habka) sida saxda ah ay isigu xigaan sababaha iyo cawaaqibka koritaanka dhakhsaha ah ee dadka keebaa ah kuwan soo socda?
 - b Shaqo la'aan — baahida — koriinka dhakhsaha ah ee dadka — saboolnimada
 - t Koriinka dhakhsaha ah ee dadka — baahida — shaqo la'aanta — Saboolnimo
 - j Cuno yaraan — koriinka dhakhsaha ah ee dadka — baahida — shaqo la'aanta
 - x Koriinka dhakhsaha ah ee dadka — shaqo u tartanka (u baratanka) — shaqo la'aanta — saboolnimada.

4.2 ARRIMAHA XUQUUQDA IYO BADBAADADA

Marka uu dhamaado casharkan kadib, ardaydu waxay awoodi doonaan inay:

- Qeexaan xeerka caalamiga ah ee UN-ta ee ku saabsan xuquuqda caruurta.
- Tilmaamaan gabood fallada xuquuqda caruurta ee ka dhaca goobaha ay daganyihiin.
- Bartaan sida ay naftooda uga ilaalin lahaayeen gabood fallada xuquuqda caruurta.

- ❑ Bixiyaan tusaa|booyin iyo inay sharaxaan maamul| suuban la'aanta Afrika.
- ❑ Qoraan warbixin gaaban oo ku saabsan maamulul wanaaga iyo maamul xumada ka jirta dagaamadooda.

Erayada Furaha u ah Cashirka

- Xuquuqaha
- Xuquuqda caruurta
- Xuquuqda Aadamaha
- Waajibaadyo
- Gabood fallaka (xad-gudubka)

Ka fikir waxa aad ka taqaanid

Waxay dadku inta badan islafalanqeeyaan arrimaha xuquuqda oo ay waliba ku andacoodaan in ay wax walba xaq u leeyihiin ee:

- *Miyaad aamin santahay in uu qofku xad la'aan uu wax walba xaq u leeyahay?*
- *Maxaa loola jeedaa gabood fallada xuquuqaha?*

Bartilmaameed

Xuquuqda waxaa ka mid ah xornimo u dhaqanka uusan qofku wax u gaar ah oo aan wanagsaneyn samaynaynin.

Dabeecadaha ugu muhiimsan ee xuquuqda waa:

- *Wax ay shakhsiyaadku ku andacoodaan ama aydalbadaan, laakiin wax kasta oo lagu andacoodaa ma uu noqon karo xuquuq. Sida xuquuqda in aad qof damahaaga shakhsi ahaaneed u weerartid.*
 - *Waxa uu shakhsi dalbanayo ama uu ku andacoonayo waa in uu aqoonsi (aqbalid) uu ka haystaa bulshada.*
- Tusaale ahaan, xatooyadu waa wax aan la aqbali karin oo xad-gudub ku ah nidaamka xuquuqaha ee bulsho kasta.*
- *Ugu dambayntii waxaay sax u aragto ayay xukuumadu u turjumi ama u badali kalmado sharci oo qoran kadibna waxay noqon kuwo helay ogolaansho (aqoonsi) sharci ahaaneed.*

Arrimaha xuquuqda iyo Badbaadada

Waxaa jira xuquuqo aan si gaar ahaaneed ugu andacoono sida xuquuqda dumarka, xuquuqda caruurta, xuquuqda aadamiga, xuquuqda dimuqraadiyeed iyo xuquuqaha qowmiyadaha, quruumaha iyo xuquuqda dadka naafada ah.

Xuquuqda Haweenka

Haweenka Itoobiya waxay leeyihiin xuquuq lagu damaanad qaaday dastuurka JDFI qodobkiisa 35^{aad}, qodob hooseedyaasha 1, 2 iyo 7. Arrin taas darteed:

- *Haweenku waxay xaq u leeyihiin inay xuquuqahooda ku faa'iidaystaan iyo dhawrida uu u dhawrayo (ilaalinayo) dastuurku si la mid ah xuquuqda raga.*
- *Haweenku waxay leeyihiin xuquuq la siman raga marka ay guurka wadaagayaan (marka ay is guursadaan).*

Waxuu Dastuurku u fasaxayaa haweenka xuquuq ay wax ku kasbadaan, ku maamulaan isticmaalka iyo kala bedalida hantida.

Jaantuska 4.3: Caruur shaqaale ah

Darasadeed si gaar ah looga tixraacay Itoobiya

Dhibanayaasha ugu badani waa dumarka da'da yar iyo gabdhaha (hablaha) oo inta badan laga dhigto shaqaale ama laga ganacsado jidhkooda. Waxaa wiilashana laga dhigtaa dhul-nadiifiyayaal, alaab iibiyayaal wadada dhinacyaheeda wax ku

iibiya, qasab ku tuugsadayaal, dukaan iibiyayaal, beero qodayaal, iyo xamaaliin meela badan oo dalka ka mid ah siiba magaalooyinka waa weyn ee gobolada ama kililada iyo magaalada Addis-Ababa laftigeeda.

4.2.1 Ladagaalanka ku xad gudubka xuquuqda caruurta

Xuquuqda caruurta iyo waajibaadyadooda waa kuwo ku cad diiwaano badan sida bayaanka Qaramada Midoobay (“UN”) ee xuquuqda caruurta, axdiga ay Afrikaan ku wada sixiixeen ee xuquuqda iyo u samafalka caruurta iyo dastuurka JDFI qodobkiisa 36^{aad}. Dastuurka JDFI wuxuu xaqiijiyay xuquuqaha iyo waajibaadyada caruurta ka saaran bulshada ay la nool yihiin.

Laakiin marmarka qaarkood caruurta waxaa saameeya dagaalada. Waxaana lagu qasbaa in ay waddamadooda ka qaxaan dagaal iyo dhibaatooyin kale dartood.

Waxaa inta badan xuquuqda caruurta loogu xad gudbaa siyaabo badan. Kuwa ugu badan waxaa ka mid ah:

- *In badan oo dalalka soo koraya ka mid ah ayaana caruurta la diwaan galinin dhalashadooda.*
- *Waxaa jira caruur badan oo xoog loogu adeegsado goobo xaaladeedu ay halis tahay.*
- *Caruur badan oo yaraanta lagu guursaday darteed ay cuduro badan ugu dheceen.*
- *Caruur badan oo aan helin daryeel waalid oo waalid la'aan ah.*
- *Caruur badan gaar ahaan gabdhaha oo dhibanayaal dhanka galmoodka iyo gudniinka fircooniga ah.*

Jaantuska 4.4: Aabe ciqaabaya wiilkiisii

Bartilmaameed

- *Ma akhlaaqbaa mise xuquuq in la ciqaabo ilmaha?*
- *Ma lagama maarmaan baa in caruurta la jidh dilo si looga saxo edeb darada?*

Xuquuqdu waa wax sharciyaysan markay xukuumadu (dawladu) u badasho sharciyan.

Sida loola tacaalo ku xad gudubka xuquuqda caruurta

- *Waa in ay qaramadu xushmeeyaan kuna dhaqmaan qaynuunka iyo xeerarka xuquuqda caruurta ee ku cad haaqyada kala diwan ee caalamiga ah ee xuquuqda caruurta.*
- *Dawladihu inay xoojiyaan xuquuqaha caruurta ee dastuuradooda.*
- *Dawladihu waa inay qaataan talaabooyin lagu daryeelayo caruurta*
- *Xukuumadihu waa inay adeegyada. Mac-hadyada sida gaarka ah uga shaqeeya daryeelka iyo waxbarashada caruurta gacan ka siiyaan.*
- *Dawladihu waa inay ka ilaaliyaan xadgudubyada jidh ahaaneed ama maskax ahaaneed ee khatarta ah, galmada iyo xadgudubka ururada ka ganacsada.*
- *Waa in loo ururiyo si nidaam sharci ah oo ay caruurftu ka helayaan xuquuqda.*
- *In la kordhiyo wacyi gelinta dadka sida xun ula dhaqma ee halista ku ah caruurta iyadoo loo marinayo warbaahinta iyo waxbarashada.*
- *Dawladihu inay ka waantoobaan in lagu shaqaysto caruurta da'doodu ka hoosayso 15 jir inay ka dhigtaan ciidamada qalabka sida.*
- *Caruurtu waxay haystaan fursado ay si fiican oo xor ah wax ugu baranayaan iyo adeegyada kale ee bulsho.*
- *Caruurtu waxay awood u leeyihiin inay bartaan xuquuqdooda iyo waajibaadlyadooda dugsiga dhexdiisa tusaale: barashada maadada Milgaha Qaranka (civic). Ee manhajka dugsuyada*
- *Xukuumad uhuna waa inay fuliyaan wax qabadyada civics ka (milgaha qaranka) si ay bulshadu uga shaqayso u samafalida caruurta.*

Bartilmaameed

- *Xuquuqaha dastuur ahaaneed waa inay xukuumaduhu hubiyaan.*
- *Waa inay xukuumaduhu ka Jawaabaan caruurta dacwadahooda.*

Hawl-galka 4.4

- 1 xuquuqihiina iyo waajibaadyadiina isla falanqeyya ee qoyskiina ku saabsan.
- 2 Waa maxay ku xad gudub xuquuqeed ee dagaankiina? Waa maxay aragtida ku wajahan xuquuqdiina ee ay ka qabaan dadka ku dhaqan dagaamadiina?

Sheeko gaaban

Waayo-aragnimada cunug yar oo askari ah oo ka soo jeeda Bariga Timoor (east Timor).

Isaga laftigiisa ayaa sidan u sharaxaya:

"Markii aan qoriga haleelay 14 jir ayaan ahaa oo ahayd markii iigu horay say. Isla wakhtigaas oo ahayd markii uu aabahay xanuunsaday oo aan bedelay meeshiisii. Qorigii iigu horeeyay ee aan qaado wuxuu ahaa FBP (Ray fal yar) Anigu xaqiiqiyan aad baan u Jeclaa. Markii aan dagaalada ka qayb galay ma garanayn sida loo tago jiida hore ee dagaalka (safka hore) xataa anigoo jeclaa qoriga. Waxaan ahaa wax aad u yar. Waxaan iska joogi jiray xaga dambe oo aan ciidamada ku taageeri jiray ereyo dhiiri gelin ah iyo qalabba..."

Jaantuska 4.5: sawirka cunug yaroo Askari ah

Hawl-galka 4.5

Isku day si aad u heshid jawaabta su aasha adiga oo la falanqaynaya saaxiibadaa. Ma sharci baa in caruurta la shaqaaleeyo oo laga dhigo askar xaga dagaalada markii loo eego xeerarka caalamiga ah?

Xuquuqaha shucuubta, Qowmiyadaha iyo Quruumaha Itoobiya

Ayada oo loo eeggayo dastuurka Jamhuuriyada Dimoqraadiga Federaalka Itoobiya (JDFI) qodobka 39aad qodob hoosaad kiisa 5aad waxaa lagu xusay:

“Qowmiyada, Quruumo ama shucuub” waa koox-dadeedyo wadaaga dhaqan caam ah ama caadooyin isku eg, luuqo mudakar ah oo sifudud loo fahmi karo wax guud aaminsan ama xiriir xaga aqoonsiga ahi ka dhexeeyo, oo wadaaga nafsiyad ahaan wax qabsi guud, wada degan iyaga oo is a qoonsan lehna xuduudo lae yaqaano”.

Hawl-galka 4.6

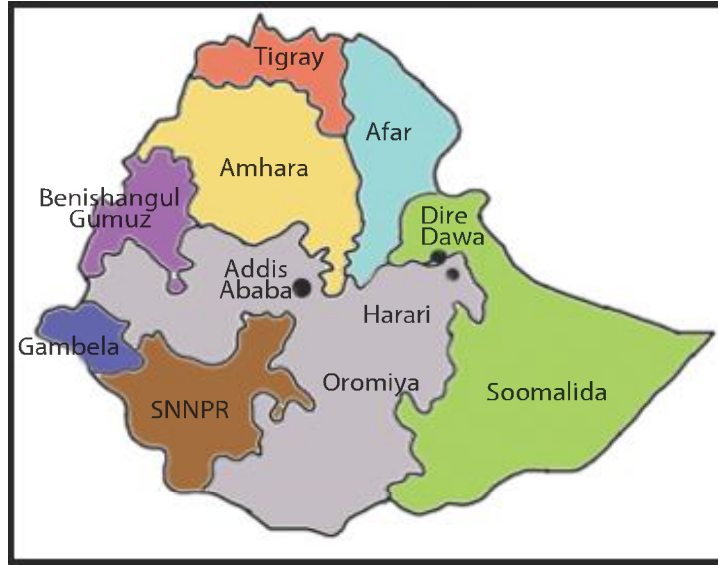

Adigoo ka tixraacaya qeexitaanka sare dhamaystir tusahan hoose.

Tiro	Qowmiyad Quruun/ Ismaamul	Luuqada	Wada degitaan	Aaminsa naan guud (Diin)
1	Tigray			
2	Afar			
3	Shucuubta koonfureed			
4	Oromada			
5	Soomaalida			

Intaa waxaa u dheer in dastuurka JDFI lagu cadeeyay qodobka 39^{aad} qodab-hoosaadyadiisa 1, 2, 3, 4, 5

- 1 Qawmiyada, Quruumo iyo shucuub waliba oo Itoobiyaan ahi inay leedahay xuquuq bilaa shuruud ah oo ay iskeed go'aansan karto arimaheeda u gaarka ah oo uu ku jiro xaq Gu'itaanka.
- 2 Qawmiyad, quruumo iyo shucuub kastaa waxay leeyhiin xuquuq ay ku hadlaan, ku qoraan kuna horumariyaan luuqadahooda, si ay gacan uga geystaan dhaqankooda kuna xafidaan taariikhhooda.
- 3 Qowmiyada, Quruumo iyo shucuub waliba oo Itoobiyaan ahi waxay leedahay xaq ay isku maamulayaan iyaga oo buuxinaya talaabooyinka dawladnimo ee sida inay aasaasaan ama samaystaan dhamaan hayddaha dowliga ah oo ay xaq u leeyihin inta soohdimahooda ee ay degen yihiin si cadaalad lehna u soo doortaan wakiilada shacabka ee heer deegaan iyo heer federaalba leh.

Jaantuska 4.6: Ismaamul goboleedyada federaalka Itoobiya

Hawl-galka 4.7

Idinka oo tixraacaya khariidada (Jaantus 4.6) ee sare lagugu siiyay ka jawaaba su'aalahaan:

- 1 Dawlada federaalka ah ee Itoobiya waa _____ oo federeeshin ah.
- 2 Waa kee dawlad deegaa meedka ugu wayni?
- 3 Waa kee dawleed deegaameedka ugu yari?
- 4 Inkastoo baaxadooda dawlad deegaameedyadu ayna is le'ekayn hadana waxay lee yihiin xuquuq ah in _____.

Xuquuqaha muwaadiniinta Itoobiyaanka ah waxaa damaanad qaaday dastuurka JDFI ee la qoray sannadkii 1995. Kaas oo xaqiijiyay xuquuqaha aasaasiga ah ee dadyawga Itoobiya ee ay kamid yihiin:

- 1 **Xuquuqda Aadamiga:** waxa lagu qeexi karaa xuquuqaha caalamiga ah ee ay iska wada leeyihiin dhamaan dadku iyada oo aan loo eegayn kala duwanaanshahooda jinsi isir, Midab luuqo, dhalashada Asalka, da'da Diinta ama siyaasada ay aaminsanyihiin. Xuquuqahan waxaa xushmayn iyo garwaaqsatayba ururka qaramada mudoobay xaqiijiyayna in:
 - *Qof waliba leeyahay xuquuq innu noolaado, xoriyada iyo amaanka shaqsigaha.* (Qodobka 3aad ee ka mida Baaqii U.Q.M ee xuquuqda Aadmiga).

Xubnaha ugu muhiimsan ee Xuquuqda Aadamiga Adnugu waa xaqa in la noolaado, xaqa xoriyada, iyo xaqa sinaanta. Maxay kula tahay in ay kuwani yihiin aasaasi iyo is-ixtiraamka ugu-horeeya si loo dhawro (ilaaliyo) xuquuqda aadmiga?

Xuquuqda aadamiga waxa lagu xiriiriyaa qodabka diiwaanka caanka ah ku yaal ee Baaqii xornimada maraykanka oo ku cad weedhan soo socota.

“xaqiiqadaan aynu hayno waa mid aan cadayn u baahnayn dhamaan aadanaha waxaa loo abuuray si isku mid ah. Waana mid uu ugu hibeeyay abuurahoodu (ilaahay) waana hubaal xaquuqahani inay yihiin kuwo aan cidgaar ah ku xirnayn oo ka dhaxaysa aadmiga oo dhan waxaana ka mid ah: nololsha, xoriyada iyo Hiwaayada farxadeed”

Hawl-galka 4.8

Mudane “X” waxaa dhibay shakhsi uusan garanaynin oo u hanjaba isagoo taleefoon kula soo xidhiidhaya. Wuxuu mar walba ugu caga jogleeyaa in uu dili haddii uusan u yeelin dalabkiisa, oo ahaa in uu lakulmo. Mudane “X” talo wayku cadaatay oo qofkaas uusan garanaynin ayaa naftiisa aad u mashquuliyay. Ugu dambayntii mudane “X” wuxuu tagay saldhiga booliska oo uu uga waramay xaalka haysta. Kadib, booliskii ayaa soo qabtay qofkii dhibayay Mudane “X” oo maxkamad soo taagay. Waxay maxkamdii go’amisay in uu ninkii dhibayay Mudane “X” yahay dambiile, wuxuuna gacanta ugu jiraa booliska; Mudane “X” wuu nool yahay isagoo bedqaba. Sidee ayaad u aragtaa ahmiyada Xuquuqda Aadmiga ee xiriirka la leh arinka aynu kor ku soo xusnay?

Bartilmaameed

Xaqa in la noolaado macnaheedu waa xaqa in la ahaado ama lagu sugnaado nolol.

Xaqa in la noolaado waa xaalad laf-dhabar ah oo hoosta lagaga xariiqay dastuurka Dawlada Dimuqraadiga Fedaralka Itoobiya qodobkiisa 15^{aad}: “Shakhsi kasta wuxuu xaq u leeyahay in uu noolaado”.

Ququuqda Aadamaha waxaa loo qaybiyaa:

- 1 ***Xuquuqda shaqsi ahaaneed*** – waxaa xuquuqda shaqsi ka mid ah: xaqa in uu noolaado, xaqa in uu ka dhawrsanaado jidh dilka iyo xaqa in aanan sabab la’aan la xidhin.

- 2 **Xuquuqda koox ahaaneed**– waa xuquuqaha in la sinaado, in diin la haysto iyo caqiidadooda u gaarka ah.

Hawl-galka 4.9

- 1 Go'aanso kuwan soo socda in ay yihiin xuquuq shaqsiyeed ama xuquuq kooxeed: xuquuqda hawl gabka, caruurta gunada lasiiyo, shaqaalaha oo si isku mid ah wax loo siiyo, faquuqld la'aan u daawaynta dadka.
- 2 Qodobka sinaanta ee ka dhexeeya Raga iyo Dumarka u kala saar kooxo dadka intiisa badan iyo dadka intiisa yar.
- 3 Waa maxay sababta aanay u qaybsami Karin xuquuqda in la noo laado?
- 4 Waa maxay xuquuqda ay yeelanayaan qaxootiga ku sugan itoobiya? Aadmi mise Dimoqraadi?

Xuquuqda Dimuqraadiyadeed

Xuquuqahani waxay ka kooban yihiin xaqa fikradaha, rayiga iyo sharaxaada, xoriyada ururada xoriyada dhaqdhaqaaqa iyo xaqa dhalashada. Sida ku cad dastuurka Federaalka qodob hoosaadyada hoos yimaada qodob hoosaadka 3.3 “Ma jiro muwaadin Itoobiyaan ah oo laga qaadi karo dhalashadiisa Itoobiyaanimoo iyadoo laga hor imanayo rabitaankiisa”.

Hawl-galka 4.10

- 1 Tix geli qodobka sare oo isla falanqeeya in ay dhalashada Itoobiya ku xidhan tahay rabitaanka qofka iyo in kale.
- 2 Ayada oo loo eega yo dastuurka JDFI xuquuqahani u kala saara xuquuqo Aadmi iyo mid dimoqraadiya deed.

Xuquuqaha	Aadmi	Dimoqrad	Midna
Xaqa Nolosh			
Meel ku noolaan			
Xoriyada Ururada			
Argagixisonimo			
Dambiyada ka soo horjeeda aadnimada			
Xaqa keli ahaansho			
Samaynta qoys			
Xuquuqaha Dhalashada			

4.2.2 Maamul suuban la'aanta Afrika

Dawladnimadu waa nidaam dahsoon ama hab dhaqanka is maamulista. Nooca ay tahay maamulista ay dadyawgu ku andacoonayaan sida shaqsigan caanka ah ee soo jeediyay Bal dadku haka fikiraan iyaga oo dawlad ah ayay hadana is maamulayaan kadibna go'aanku wuxuu gacanta ugu jiraa dadka gacmahooda. Afrika intii ay xornimada qaadatay ilaa 1970kii agagarihisii ka dambeeyay wax ay lahayd muuqaal iyada ugaar ah oo dowladnimo, Halkaas oo xukuumado kali talis ahi ay ku gacan sareeyeen. kadibna waxaa lagama maarmaan noqotay in la soo jeediyo yeelatayna laba nidaam oo kala ahaa: Mid kali telis ah iyo mid ka kale oo ahaa Dimoqraadiyada.

muuqaalada Aasaasiga u ahaa labada maamul.

Kelitalis	Dimoqraadi
<ul style="list-style-type: none"> Waa natijada tooska ah ama aan tooska ahayn ee militariga. Gacanta ku hayay awood ka baxsan dastuurka isaga lafahaan tiisa ayaan is u aqoonsaday xukuumada. Tusaalaha muuqaalada waa Jiin bedel Bokaasa <p>Bokaasa</p> <p>Sanadkii 1971 ayuu kudhawaaqay isla laftigiisu madax weynenni intuu nool yahay ah 1977 wuxuu isu caleemo saaray imbiraadoor Bokaassa. Isaga oo shacab badan madaafiic la dhacay iyo Dugsi arday waxku baranaysay.</p>	<ul style="list-style-type: none"> Natijadiis waa doorashooyin xiligo odii dhaca. Meesha ay xisbiyada siyaasadeed intay ku guu laystaan codka badan ay awooda la wareegaan Shaqsigu awoodiisu way xadaysan tahay xaga sharciga waxaana la xisaabtama shacabka Sharafta awooda xukunku waa mid shacabka ka timaada <p>Nelson Mandela</p> <ul style="list-style-type: none"> Wuxuu door wayn ka cayaaray xalinta farqigii kala duwanaa ee u dhexeeyay cadaanka iyo madawga ee dalka koonfur Afrika Wuxuu hogaamiyay wadhadalo ayla yeelatay xukuumadii midabtakoorkuna la soo af jaray. Wuxuu door firfircoon ka qaatay sameynta dastuur cusub. Dastuurkii wuxuu aas aasay nidaam federaali ah oo leh dawlad dhexe oo awood adag leh. Wuxuu damaanad qaaday xuquuqda dadka laga badan yahay iyo xoryada saxaafada

Aragtidan is barbar dhiga Nidaamka dimoqraadiga ee maamulka suuban muuqaaladiisa ugu waawayn waxaa kamid ah:

- *Waxqabad fiicni tusaale-* ka guul gaarista kharash garaynta dawlada oo aan sababo la'aan u khasaarinayn qiimaha islamarkaana aan la daahayn
- *Sharafita:* waa dawlad aan musuq lahayn
- *Cadcadaan:* Laamaha dawladeed waa kuwo sumcad leh oo hogaansami kara.
- *Waxtaraya (daacadnimo):* waxaa saamayn ku leh jawaabaha ka soo yeedhaya muwaadiniinta dalabyada iyo Baahida.
- *Wax-garadnimo iyo isla socod:* go'aamadu waa kuwo samaysmay salna uu u yahay siyaasada loo sameeyay.
- *Aragtida dheer (Himilada):* qorsheyaa shiisu waa kuwo loo dejiyay himilada la hiigsanayo.

Sida lidka ku ah kuwaas oo ah maamul suuban la'aanta; waxay leedahay dabeecadahan soo socda:

1	karraan (awood) la'aan	5	Aan xilkas ahayn
2	Musuq-maasuqa	6	Tiisa ayuu ka hormariyaa ta dalka ee guud ahaan
3	Xafiisyo aan isbedelayn oo aan Jawaabis lahayn	7	Go'aan la iska gaaro oo aan laga fiirsan
4	Cadcadaan la'aan		

4.3 BARNAAMIJ KA ISKAASHIGA

Marka uu casharkani dhamaado ardaydu waxay awoodi doonaan inay:

- Magacaabaan urur goboleedyada Afrika
- Aqoonsadaan dalalka ka tirsan ururada
- Garwaaqsadaan Bahwadaagnimada Bartilmaameedyada urur goboleedyada Afrika
- Falanqeyyaan samaysanku OAU iyo isu bedelkii AU

Erayada Furaha u ah Cashirka

 Bahwaadaag

 Beesha dhaqaale

Ka fikir waxaad ka taqaanid

- Waa maxay sababta ay dadku u bahoobayaan?
- Goorma ayay dadku bilaabeen inay raadiyaan iskaashi?
- Waa maxay ujeeddada bah wadaagnimadu?

Miyaad gacan siisaa saaxiibkaa markii uu kaa doonayo inaad kala taliso dhib haysta?

Maxay yihiin waxyaabaha sida caamka ah u hortaagan wadamada wakhti xaadirkan?

Waxyaabaha caamka ah ee hortaagan wadamada waxaa ka mid ah:-

- 1 Xaalada amniga qaran iyo ka aduun ee xilliyada khilaafaadka iyo dagaalka.
- 2 xuquuq Aadmi iyo maamul suuban la'aan.
- 3 Saamiga koradhka tirade dadka ee aadka u sareeya iyo adeegyada bulshada ee uu heerkoodu aadka u hooseeyo.
- 4 Cunno yaraanta iyo saboolnimada.
- 5 Faafidda cudurada saf-marka ah; gaar ahaan, Ej-Ay-Fi/Aydhiska iyo Malaariyada.
- 6 Dhibaatooyinka deegaan ahaaneed sida isbedalka cimilada aduunka.

Hadaba siday waddamadu isaga difaaci karaan arimahaas aan kor ku soo sheegnay?

Waxay isaga difaaci karaan oo kaliya iyagoo hal dhinac ka soo wada jeedsada ama iskaashada. Waxay arintani ka dhigan tahay in ay wadamadu kaga cayman karaan dhibaatooyinkaas in ay yeeshaan iskaashi ururo heer gobaleed ama caalami ah.

Hawl-galka 4.11

- 1 Muxuu yahay heerka darajo ee Qaramada Midoobay?
- 2 Maxay tahay ujeeddada Qaramada Midoobay?
- 3 Maxay yihiin dhaleecooyinka wakhti xaadirkan ee Qaramada Midoobay?

Xeerarka ururkii qadiimiga ahaa ee qaramada ee looyaqaan “league of Nations” iyo ka wakhti xaadirkan jira ee Qaramada Midoobay (UN) waxaa khasab ku ah urur gobaleedyadu in ay iskaashi iyo wada shaqayn la yeeshaan. Urur gobaleedyadu waa aalad qaramada midoobay u isticmaalaan in ay ku fuliyaan ujeedooyinkooda.

Urur qaaradeedyada iyo urur goboleed yada ugu muhiimsan ee Afrika waxaa ka mid ah.

- *Beesha Dhaqaalaha ee dalalka Galbeedka Afrika (ECOWAS)*
- *Suuqa ay ku bahoobeen dalalka Bariga iyo koonfurta Afrika (COMESA)*
- *Horumarinta Bulsho-waynta dalalka dhinaca Koonfureed ee Afrika (SADC)*
- *Midowga Afrika (AU)*
- *Dalalaka u dooda Biyaha webiga Niil (NBI)*
- *Ururka Dawlad goboleedka Horumarinta dalalka ku bahoobay ee Bariga Afrika (IGAD)*

1 *Beesha Dhaqaalaha ee Dalalka Galbeedka Afrika (ECOWAS)*

Waa koox goboleed ka kooban shan iyo toban dal oo ku yaalla Galbeedka Afrika. Waxaana la aasaasay bishii May, 28 deedii 1975kii ujeedooyinkaiisa ugu waawayn waxaa ka mid ah:

- *Is hortaagidda iyo xallinta khilaafyada gobolka.*
- *Ka guul gaarida ama sare uqaadida dhqaalaha midowga ee gobolka.*

Waxaa kale oo ujeedooyinkooda barbar socday talaabooyinkii ay qaateen kuwan soo socda:

- *Waxay joojiyeen dagaaladii sokeeye ee dalka Laybeeriyo sanadkii 1990kii*
- *Waxay xaqiijyeen gaadiidka iyo isgaarsiinta gobolka in ay isku xidhaan.*

Hawl-galka 4.12

Isku aadi calamada qaramada iyada oo la tixgelinayo dalalka ECOWAS

Calamada Qaramada			Waddamada	
1 	6 	11 	B	Benin
2 	7 	12 	T	Burkina Faaso
3 	8 	13 	J	Keeb ferdhi
4 	9 	14 	X	Ayfarikoost
5 	10 	15 	KH	Gaambiya
			D	Gaana
			R	Gini Bisooow
			S	Gini
			SH	Laybeeriya
			DH	Muritaaniya
			C	Seenigaal
			G	Siraaliyoon
			F	Toogo

Jaantuska 4.7: Calamada Qaramada ee ECOWAS

Isla falamqeeqy dhibaatooyinka guud ee haysta dalalkan.

2 Suuqa ay ku bahooben dalalka Bariga iyo Koonfurta Afrika (COMESA)

Waa urur ay 1994tii aasaaseen dalal ku yaala Bariga iyo Koonfurta Afrika. Waxaa xubin ka ah ururkan 20 dawladood. Waxaa ururka markii hore loo aasaasay in la helo aag ganacsi oo xor ah kaasoo meesha ka saaraya canshuurta. Wuxuu bedalay ganacsigii kala hormarinta aaga ee loo yaqaan (PTA).

Jaantuska 4.8: Khariidad ku tusaysa xubnaha ka tirsan COMESA

Ujeedooyinka ugu waawayn ee COMESA waa in ay:

- *Awood u yeeshaan xubnaha ururka ka tirsani iskaashiga horumarinta kheyraadooda dabiiciga ah iyo Aadmiiba.*
- *Sare u qaadida ama ku guulaysiga Nabada iyo Amaanka qobalka.*
- *Ahuurista ganacsi xor ah iyo sare uqaadida ganacsiga.*

Hawl-galka 4.13

Darsa khariirada sare kadibna ka jawaab su'aalahaan soosocda

- 1 Sheeg ururka qaybta khariirada ee ku hadhaysan midabka cagaaran.
- 2 Tax xubnaha Bariga Afrika ee ka tirsan ururka.
- 3 Tax xubnaha ururkan ka tirsan ee aan Bariga Afrika ahayn.

3 *Horumarinta Bulsho waynta Dalalka koonfureed ee Afrika (SADC)*

Waa urur ay samaysteen dawladaha Afrika dhinaceeda koonfureed kaga yaalla. Waxaa la aasaasay Bishii Abrill sannadkii 1980kii shan iyo toban dal oo Afrikada koonfureed ah. Waxaana ka mid ah: Angoola, Botswana, Jamhuuriyada Dimoqraadiga ee Koongo, Lisoto, Malaawi, Saambiya, Taansaaniya, Simbaabwi Koonfur Afrika, Siishelis, iyo Madagaskar.

Ujeedooyinka ururka (SADC) waa:

- *Ladagaalanka Musuqa.*
- *Kor u qaadida Nidaamyada waxbarasho iyo caafimaad ee xubnaha ka tirsan.*
- *Iskaashiga guud ee dhinacyada horumarineed iyo damaanada cunnada.*
- *La dagaalanka cudurka halista ah ee HIV/AIDSka.*

Hawl-galka 4.14

Adiga oo tixraacaya xubnaha ka tirsan ururka ee sare ku xusan dhamaystir weedhahan lagu siiyay:

- 1 Waddanka waagii hore lagu soo xukumayay Nidaamka midab-takoorka ____.
- 2 Waddanka uu soo maanuu layay keligii taliyihii Mabuuto seese seyko ____.

4 Midowga Afrika (AU)

Midowga Afrika (AU) waxaa markii hore loo yaqaanay ururka midnimada Afrika (OAU). Wuxuu Ururku ka kooban yahay 53 xubnood. Waxaa Ururka Midawga Afrika xarun u ah magaalada Addis Ababa ee dalka Itoobiya oo ahayd magaaladii lagu aas aasay ururka 25tii Meey, 1963dii.

OAU wuxuu soo ahaa tan iyo intii laga soo gaarayay 2002 oo mar kale magacii laga badalay loona bixiyay (AU).

Midowga Afrika (AU)

- *Hirgalinta Midowga guud ee dhinacyada Dhqaalaha suuqa iyo siyaasadeedba.*

Qaarka mid ah dhibaatooyinkii soo wajahay (OAU) wakhtigii uu jiray waxaa ka mid ahaa:

- *Wada shaqayn la'aan dhinaca fulinta go'aamada.*
- *Xubnaha ka tirsan ururka oo kala qaybsanaa gudahooda.*
- *Ka maqnaanshaha uu ka maqnaa in xoog ciidan lagu dejiyo khilaafyada.*

Xaaladaha ugu dambayntii waxay u horseeday in la sameeyo midowga Afrika (AU) sannadkii 2002dii.

Hawl-galka 4.15

- 1 Isla falanqeeya adiga iyo ardayda saaxiibadaa ah waxyaabihii ugu muhiimsanaa ee ururkii midnimada Afrika (OAU) uu soo kordhiyay?
- 2 Waa maxay faa iidada inay xarunta dhexee ee (OAU) noqoto oo lagu aasaaso Itoobiya?
- 3 Maxay kula tahay sababta Itoobiya loogu xushay ama doortay xarunta dhexe ee OAU?

Ujeedooyinka Midowga Afrika (AU) waxaa ka mid ah:

- *In lagu guulaysto midnimo wayn iyo isku xirnaan dhexmarta dalalka Afrikaanka ah oo dhan.*
- *Kor u qaadida Nabada, Midnimada iyo iskaashiga qaaradeed.*
- *In la fuliyo xeerarka ama shuruucda Dimoqraadiyadeed, isku Maamulida sharciga iyo kor u qaadida Maamul ka suuban.*

Kal fadhiga guud ee Madaxda sar-sare ee hogaamiyayaasha iyo xukuumadaha Afrika waa xubinta ugu saraysa ee awood fulinta ururka.

5 *Ururka U Ololeeya Biyaha Webiga Niil (NBI)*

Iyada oo loo eegayo dhinaca waxtarka wabiga Niil, ayaa u-ololaynta webiga Niil macnaheedu yahay in si ku meel gaadh ah oo habaysan loo aasaaso dalalka wadaaga biyaha webiga Niil. Kulankii lagu aasaasay ururkan (NBI) waxaa lagu qabtay magaalada Daarasalaam ee dalka Taansaaniya 22kii Febraayo 1999 .

Ujeedooyinkiisa ugu muhiimsanaa waa inuu:

- *Gacan ka gaysto horumarinta degenaanshaha iyo iskaashiga wabiga Niil oo ah mid aad muhiim ugu ah dadyawga gobolka.*

Hadaba dalalka wadaaga Biyaha webiga Niil waxaa ka mid ah: Burindi J.D Koongo, Masar, Eriteriya, Itoobiya, Kiinya, Ruwaanda, Suudaan, Taansaaniya iyo Ugaandha.

Waddamadan kor ku xusan kee baa biyaha ugu badan ka helaa webiga Niil?

Majiro wax heshiis ah oo dhexmaray dalalka isticmaala webiga niil. Waxaa jira dalal taageera fikirka odhanaya dhamaan dalalka uu ka dhexeeyo si is le'eg in ay u qaybsadaan biyaha webiga Niil. Dalalkan waxaa ka mid ah Itoobiya iyo dalal kale marka laga reebo dalka Masar iyo suudaan.

Dalalka Masar iyo Suudaan iyaguna waxay xooga saaraan in meesha isticmaalka biyaha webiga Niil ay keligood iska leeyihiin qeybta ugu wayn. Ayaga oo u cuskanaya Arintan heshiis ay kala sexeexdeen xilligii gumaystayaasha oo dhexmaray dalalka Masar iyo Ingiriiska sannadkii 1929 kii khilaafku wuxuu ka dhexeeyaa waddamada webigu meelaha uu u sii durduro ee daaca hoose.

6 Ururka Horumarinta Dawladaha Bariga Afrika (IGAD)

Waxaa la aasaasay ururka 1986dii. Wadamada ururkan ku bahoday waxaa weeye Jabuuti, Eriteriya, Itoobiya, Kiinya, Soomaaliya, Suudaan iyo Ugaandha.

Ururka ujeedadiisa ugu weyn waxay ahayd in ay:

- *Ilaaliyaan nobada iyo amniga gobalka*
- *Ilaaliyaan deegaanka*
- *Dalalka xubnaha ka ah yeeshaan iskaashi dhaqaale*

SOO KOOBIDA CUTUBKA

- ❑ Ej-Ay-Fi/Aydhisku wuxuu ka mid yahay cudurada ugu halista iyo dhibaataada badan ee qaaradda Afrika.
- ❑ Dhakhsa u koradhka tirada dadka waxay keentaa dhibaatooyin bulsho iyo kuwo dhaqaale.
- ❑ Waxaa dhibaatooyinka Afrika hal-bowle u ah saboolnimada.
- ❑ Waxaa xuquuqda Aadamiga loo kala saaraa xuquuq shakhsi ahaaneed iyo xuquuq koox ahaaneed.
- ❑ Ilaalinta xuquuqda caruurta waa mid waajib ku ah cid kasta.
- ❑ Waxay dalalku kaga guulaysan karaan dhibaatooyinka caamka ah iyagoo yeesho ururo heer gobal ama heer caalami ah.

SUAALAHA GEBO GABADA CUTUBKA

I *Weedhahan soo socda tii sax ah ku qor "Run" tii been ahna "Been" kuqor.*

- 1 Koritaanka dadka ee degdega ah waa mid la xiriira saboolnimada.
- 2 Cudurka Ej-Ay-Fi/Aydhisku aad uma saameynin cududa wax soo saarka dhaqaale ee Afrika.
- 3 Inkastoo shaqo la aantu ka jirto meel kastoo dunida ah hadana darajada xaga u saraysa ayey kaga jirtaa Afrika.
- 4 Xuuququhu waa kuwo sax ah markii loo fasiro ee sharci gu cadeeyo.
- 5 Hababka ugu badan ee dhediga ka dhigay dhibanayaal waa gudniinka fircooniga iyo kufsiga.

II *Buuxi meelaha bannaan*

- 1 Dalalka ka hooseeya saxaaraha waxaa lagu qiyaasaa _____% dadka la nool Ej-Ay-Fi?Aydhis.
- 2 Dalka ugu sareeya boqolkii ba Ej-Ay-Fi/Aydhiska ee Afrika waa _____.
- 3 Had iyo jeer xuquuqda aan la qiyaa si Karin garwaaqsi la'aan waa _____.
- 4 Qof waliba wuxuu leeyahay xuquuq inuu noolaado, xor ahaado iyo Amnigiisaba hadaba nooca xuquuqdani waa _____.
- 5 Ururgoboleedyada ugu waawayn Afrika waxaa ka mid ah _____.

III *Jawaab gaaban ka bixi*

- 1 Waa maxay raad reebyada uu dagaankiina ku yeeshay Ej-Ay-Fi/Aydhis?
- 2 Waa nooc ee nooca xuquuqeed (Xuquuqda Aadmiga ama xuquuqda Dimoqraadiyada) ee aad muhiimka kuugu ah? Waayo? La falanqee saaxiibadaa.
- 3 Waa kee uruur goboleedka ugu xubnaha badani ay katirsan yihiin?
- 4 Magacaw saddex wado oo xuquuqda caruurta loogu xad gudbo?
- 5 Waa maxay farqiga aasaasiga ah e u dhexeeya dawlad keli talis ah iyo dawlad Dimoqraadi ah?

IV Waxqabad ficileed ku muuji

- 1 Dagaankiina, ka soo raadi qoys uu ka mid yahay dhibne qaba Ej-Ay-Fi/Aydhis, oo ku sugan guriga. Ka qor warbixin ku saabsan saamaynta uu cudurkani ku hayo qoyska idinkoo u tixgelinaya dhaqaala hooda iyo nololsha bulshada

V Ka dooro**Dooro jawaabta ugu haboon**

- 1 Kuwan soo socda waa kee qodobka dhaliya faafida Aydhis ee Afrika .
- B saboolnimada
 - T Ahmiyada siin la'aanta dawlada
 - J Guuritaanka sare ee dadka
 - X Aqoonsiga sare ee Haweenka
- 2 Koox da'ee dyadan kooxdee baa laga helay tirada ugu sareeya Boqolkiiba ee dhibanayaasha Ej-Ay-Fi/Aydhis qaada?
- B 5 –12
 - T 15 – 24
 - J 50– 60
 - X 60 iyo wax ka sareya

CILMIGA BULSHADA

BUUGGA ARDAYGA

Fasalka 7^{aad}

ISBN 978-99944-2-118-3

JUMHURIYADA DIMOQRAADIGA FADARAALKA EE ITOOBIYA

WASAARADDA WAXBARASHADA

Birr 68.00